

- [1] PRADINES, M.: Pojednanie o všeobecnej psychológii (Traité de Psychologie générale). Paríž, PUF 1943-46. 2. vyd. PUF 1987, edícia „Dito“.
- [2] PRADINES, M.: Pekná cesta (Le Beau Voyage). Paríž, La Table Ronde 1958. 2. vyd. Cerf 1982.
- [3] PRADINES, M.: Duch náboženstva (Esprit de la Religion). Paríž, Aubier 1941. 2. vyd. Verso 1991.
- [4] Maurice Pradines alebo epopeja rozumu (Maurice Pradines ou Epopée de la Raison. Zborník na Pradinovu počesť.) Sous le patronage de l'Université de Strasbourg. Ophrys, 1976 a CID.
- [5] GUYOT, R.: Život a filozofia Maurica Pradina (Vie et philosophie de M. Pradines). Paríž, La Pensée Universelle 1992.

HEGEL A SARTRE O SEBAUVEDOMENÍ

ANNA REMIŠOVÁ, Katedra humanitných vied EU, Bratislava

„Zdá sa, že je všeobecne prijatým názorom, že najvyšším cieľom filozofických skúmaní je sebazpoznanie“ – takto začína E. Cassirer svoju prácu *Esej o človeku* ([1], 45). A nám sa zdá, že v tejto vete je obsiahnutá hĺbka a zložitost' problému, ktorý nás oslovuje, tak ako oslovoval a bude oslovovať generácie filozofov pred nami i po nás. Pokiaľ bude človek človekom, bude sa opätovne vracat' k otázke, kto vlastne je a prečo je práve taký, aký je. A zrejme len dovtedy bude človek človekom, kým bude jeho cieľom zistiť, kto je, v čom spočíva jeho podstata, pokiaľ sa bude úprimne zaujímať o to, odkiaľ pochádza a kam smeruje.

Sebazpoznanie a s ním úzko súvisiacim otázkam sebauvedomenia, sebazdokonaľovania, sebauvážania, sebarealizácie, vnútorného prežívania, ale i transcendentálnemu charakteru Ja a pod. sa venuje vo vedeckom, ale i umeleckom reflektovaní sveta neobyčajne veľká pozornosť. Filozofia, psychológia, pedagogika, etnografia, literatúra a umenie vôbec, ako i mnohé iné oblasti duchovnej kultúry pokúšajú sa preniknúť do tajomstiev ľudského ducha, sprie- hľadniť procesy, ktoré majú prívlastok osobnostnotvorné a ktoré sprevádzajú vedomý život každého jednotlivca jedinečného ľudského rodu.

Výsledkom tohto enormného úsilia ľudského intelektu je nesmierne množstvo poznatkov, názorov, mienok a úvah o sebazpoznaní človeka, o jeho subjektivite, prejavoch, empatii, o jeho poznatkoch, vôli a emóciách. Na všetkých úrovniach myšlienkových operácií sa prejavuje obrovská zložitost' a mnohohrstvovost' problémov sebazpoznanie, takže už samotné úsilie bádateľa dodržať zameranost' skúmania v určitom uhle pohľadu predstavuje náročný teoreticko-metodologický problém.

Jedným z mnohých možných aspektov skúmania sebazpoznanie v oblasti filozofických aktivít je analýza sebauvedomenia. Z hľadiska ontogenetického vývoja človeka môžeme o sebazpoznaní hovoriť až vtedy, keď sa sformuje štruktúrne i obsahovo zložitejšie sebauvedomenie individua, t. j. vtedy, keď sa individuum „prepracuje“ k odhaleniu seba samého ako existujúceho bytia.

V našich skúmaniach sme sa stretli so zaujímavou podobnosťou názorov na sebauvedomenie u dvoch významných, avšak úplne odlišných filozofických osobností, žijúcich v rôznych historických obdobiach – u nemeckého filozofa Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770 – 1811) a u francúzskeho existencionalistu Jeana-Paula Sarrtra (1905 – 1980).

Ako Hegel, tak i Sartre zastávajú zhodné stanovisko v otázke spôsobov a možností sebazpoznanie a sebaodkrývania jednotlivca pred sebou samým. Tvrdia, že procesy sebazpoznanie nie sú jednoznačne spojené len s introspektívnou metódou, a prichádzajú k záveru, že poznať seba samého neznamená redukovať sebazpoznanie na poznanie vlastnej ľudskej jedinečnosti.

V takomto bezprostrednom skúmaní samých seba, svojich vlastných vnemov, pocitov a ideí nachádzame podľa Hegela len osobnosť zameranú na „své malicherné počínání, sebe samu prežívkávajúci, práve tak nešťastnou jako ubohou“ ([2], 176).

Podobným spôsobom uvažuje i Lucien, hlavný hrdina Sartrovej poviedky *Šéfovo detstvo*, ktorý úporne hľadá odpoveď na otázku, kto vlastne je. „Keď sa človek takto babre vo svojej slizničnej intimite, čo môže objaviť okrem smútku tela, nedostojnej ľži rovnosti a neporiadku?“ „Prvá zásada“, vravel si Lucien, „neusilovať sa vidieť do seba; niet nebezpečnejšieho omylu“. „Naozajstného Luciena – toto vedel – treba hľadať v očiach iných“ ([3], 215).

Myslíme si, že ani Hegel, ani Sartre nepopierali úlohu introspektívneho prístupu v aktoch sebaopoznávania jednotlivca, chceli predovšetkým poukazať na nebezpečenstvo preceňovania tejto metódy ako kognitívneho prostriedku. Ide im predovšetkým o to, aby ukázali, že jednotlivý človek objavuje svoje Ja v interakcii s inými, jemu podobnými ľudskými bytosťami, s ktorými vytvára určité spoločenstvo a s ktorými sa nachádza v procese komunikácie a rôznych sociálnych väzbách, t. j. v interakcii s MY.

Táto idea je zreteľne rozvinutá v Hegelovej koncepcii formovania sebauvedomenia, ktorú nachádzame v jeho slávnom diele *Fenomenológia ducha* (1807). I keď sa Hegelove názory často považujú v skúmanej otázke za špekulatívne, abstraktné a hlboko metafyzické, zdajú sa nám jeho úvahy o sebauvedomení inšpirujúce a metodologicky opodstatnené.

Sebauvedomenie predstavuje u Hegela nie akýsi jednorázový akt, ale zložitý proces, ktorý zahŕňa niekoľko stupňov vývoja. Sebauvedomenie je podľa Hegela „zprvu jednoduché bytí pro seba, soběrovné tím, že všechno jiné vylučuje ze sebe; jeho bytností a absolutním předmětem je mu já; a v této bezprostřednosti či v tomto bytí svého bytí pro seba je čímsi jednotlivým. Co je pro ně jiné je, jakožto něco postrádajícího bytnosti, znamenkem zápornosti označený předmět. Avšak toto jiné je rovněž sebevědomí; individuuum vystupuje proti individuuum“ ([2], 155-156).

Dôsledkom vydelenia seba z okolitého sveta a pochopenia vlastnej nedokonalosti v porovnaní s týmto svetom je úsilie o sebarealizáciu. Hegel nazýva tento moment „žiadostivým sebauvedomením“ a „toto uspokojení žádostivosti je reflexe sebevědomí v sobě samém čili jistota, která se stala pravdou“ ([2], 152).

Ďalší moment vo vývoji sebauvedomenia predstavuje stav, keď človek vstupuje do medzilidských vzťahov a uvedomuje si, že existuje pre druhého človeka. Ide o sebauvedomenie „uznávajúce“. „Jakožto vědomí vychází však jistě ze sebe; nicméně je ve svém bytí mimo sebe je pro ně. Je pro ně, že je a není bezprostředně jiným vědomím; a právě tak je pro ně, že toto jiné je pro sebe jen, když se překonává ve svém bytí pro sebe. Každé je pro druhé středním členem, jehož pomocí se každé zprostředkovává a spojuje samo se sebou, a každé je sobě i druhému bezprostřední bytností, jsoucí pro sebe toliko skrze zprostředkování. Uznávají se jakožto vzájemně se uznávající“ ([2], 155). Zložitost a konfliktnosť tejto stránky vedomia dokazuje Hegel na dialektike pána a otroka.

V podstate najvyšším stupňom vývoja sebauvedomenia individua je taký stav, keď vznikne „absolutná substancia“, t. j. objektívny duch, ktorý je „jednotou různých pro sebe jsoucích sebevědomí v naprosté svobodě a samostatnosti svého protikladu, totiž různých sebevědomí: já, které je my, a my, které je já. Vědomí má teprve v sebevědomí jakožto pojmu ducha svůj bod obratu, od něhož kráčí z pestrébarevného smyslového zdání tohoto světa a z prázdné nadmyselné nicoty onoho světa do duchovního dne přítomnosti“ ([2], 153).

Z uvedeného vyplýva, že Hegel, zostávajúc verný logike svojej filozofickej koncepcie, necháva i sebauvedomenie individua prejsť vo vývinovom procese tromi etapami. Zo zorného uhla nami sledovaného problému – formovania procesu sebaopoznávania – je zaujímavé Hegelovo stanovisko, že individuum na najvyššej priečke svojho vývoja ako subjektu – a to nemôže zakryť ani abstraktnosť jeho úvah – si uvedomuje svoju spolupatričnosť k spoločenstvu, v ktorom žije svoj život. V Hegelovej koncepcii splynutie Ja a My v sebauvedomení

jednotlivca predstavuje predovšetkým racionálnu bázu pre substanciu mravnosti, resp. logické, rozumové zdôvodnenie humanizmu.

S obdobnými myšlienkami sa stretávame v Sartrovej filozofickej koncepcii vedomia a sebauvedomenia v práci *Bytie a ničota* (1943). Základným východiskom jeho fenomenologickej ontológie je subjektivita individua, pričom subjektivitou v pravom zmysle slova je „vedomie vedomia“, t. j. sebauvedomenie. V Sartrovej terminológii je sebauvedomenie „bytím-pre-seba“, ktoré spolu s „bytím osebe“ a „bytím-pre-iného“ predstavujú navzájom späté aspekty ľudskej reality.

Podľa Sartra „vedomie je bytie, ktorého podstata je stanovená existenciou, a naopak, je vedomím bytia, ktorého podstata implikuje existenciu, t. j. ktorého jav sa dožaduje byť“ ([4], 244). Vedomie neobsahuje žiadne apriórne štruktúry, nemá obsah. Jeho podstata spočíva v intencionalite a „všetko, čo je v mojom súčasnom vedomí intencionalne, zameriava sa na vonkajšok, na svet“ ([4], 235). Inými slovami, kvalita vedomia je určená vonkajšou, predmetnou skutočnosťou.

V súlade so Sartrovými názormi sebauvedomenie ako základ vedomia a identity individua nadobudne vonkajšiu predmetnosť len tým, že sa stane „bytím-pre iného“, čiže toto jednotlivé sebauvedomenie sa stane súčasťou vonkajšieho sveta, sveta iných ja, iných sebauvedomení. Týmto aktom sebauvedomenie stratí svoju ťaživú izolovanosť. Rovnako ako Hegel, aj Sartre venuje mnoho pozornosti nesmierne komplikovaným medziľudským vzťahom, ktoré sprevádzajú úroveň „bytia-pre-iných“. Sartre sa taktiež odvoláva na Hegelov vzor už spomínaného vzťahu pána a otroka. Kľúčovou myšlienkou v týchto úvahách je Sartrovo presvedčenie, že svet iných ľudí, t. j. svet iných ľudských Ja, iných ľudských sebauvedomení je podmienkou pre moje „bytie-vo-svete“.

Táto nerozlučná spojitosť jedného Ja so všetkými ostatnými Ja privádza Sartra k záveru, že ani naša vlastná subjektivita, ktorú dosahujeme ako pravdu o sebe samom, nie je vo svojej podstate subjektivitou výlučne individuálnou, pretože už v tejto subjektivite sú imanentne obsiahnutí iní ľudia, iné subjektivity, iné duchovné svety. Bližšie vysvetľuje svoje stanovisko Sartre vo svojej rozsahom nevelkej práci *Existencializmus je humanizmus* (1946), kde hovorí: „Ale subjektivita, ktoré zde dosahujeme akožto pravdy, není subjektivitou přísně individuální, neboť jsme objasnili, že v cogito se neobjavoval jen člověk sám, ale také druzí. Pomocí cogito, v protikladu k filosofii Descartově, postihujeme sebe samotné tváří v tvář druhému člověku a druhý člověk je pro nás stejně jistý jako my sme pro sebe sami. Takto člověk, jenž se dostihuje přímo pomocí cogito, odkrývá také všechny ostatní a odkrývá je jako podmínku své existence. Uvědomuje si, že nemůže být nějakým (v tom smyslu, v kterém se říká, že člověk je spirituální nebo že je zlý nebo že je žárlivý), ledaže ho ostatní neuznávají jako takového“ ([5], 293).

To znamená, že individuum na svojej spletitej ceste seberealizácie musí nevyhnutne prekročiť hranice seba, vlastného subjektívneho sveta a prejsť k iným, k úrovni spoločnosti, do vzťahu, v ktorom si jednotlivec nielenže uvedomí svoju jedinečnosť, ale aj svoju závislosť na iných. Veď, ako píše ďalej Sartre „abych získal o sobě jakoukoliv pravdu, je třeba, abych prošel druhým. Druhý je nezávislý na mé existenci stejně jako na poznání, které o sobě mám. Za těchto podmínek mi odhalení mého nitra zároveň odhalí druhého jako svobodu stojící tváří v tvář mně, která mne myslí a která je buď pro mne, nebo proti mně. Takto odhalíme ihned celý svět, ježž budem nazývat inter-subjektivním, a právě v tomto světě člověk rozhoduje o tom, co je a co jsou druzí“ ([5], 293).

Takéto ponímanie inter-subjektivity je zdrojom a východiskom Sartrových úvah o aktuálnych problémoch slobody a zodpovednosti človeka, keď podľa tohto mysliteľa človek už nie je zodpovedný len za svoje vlastné skutky a postoje, ale jeho zodpovednosť sa vzťahuje aj k iným, je aj pre druhých. Sartrovo ponímanie inter-subjektivity vychádza z nevyhnutnosti ľudskej spolupatričnosti a solidarity, ktorú spôsobuje fakt slobody „bytia-pre-seba“, veď

človek, „keďže je odsúdený na slobodu, nesie na svojich pleciach ťarchu celého sveta: je zodpovedný za svet a sám za seba ako spôsob bytia“ ([4], 262).

Z vyššie uvedených výrokov a citátov z diel Hegela i Sartra, aj keď len krátkych, je zrejmé, že obaja títo filozofi nazierajú na sebauvedomenie ako na zložitý proces, v ktorom sebauvedomenie individua prechádza dvomi základnými obdobiami vo svojom formovaní a vyzrievaní – najskôr od iných k sebe a potom od seba k iným, sebe podobným. Napriek odlišným filozofickým koncepciám, rôznej úrovni vyjadrovania, spôsobom uvažovania, abstraktnosti úvah, aktuálnosti a pod. čoho sme si, prirodzene, vedomí, nachádzame u Hegela i Sartra výraznú ideu ľudskej spolupatričnosti, solidarity, humanizmu, ktorý vyviera z presvedčenia, že sebarealizácia jednotlivca je možná iba za účasti spoločenstva, v ktorom žije svoj život s inými, sebe podobnými bytosťami.

Krátke zamyslenie sa nad hľadiskami Hegela i Sartra nás vedie k utvrdeniu nášho názoru, že neopakovateľnosť ľudskeho individua, jeho individuálnosť a jedinečnosť sú imanentne späté s ľudskou solidárnosťou a spolupatričnosťou, že ide o dva póly ľudskej reality.

LITERATÚRA

- [1] CASSIRER, E.: Esej o človeku. Bratislava 1977.
- [2] HEGEL, G. W. F.: Fenomenologie ducha. Praha 1960.
- [3] SARTRE, J.-P.: Múr. Bratislava 1966.
- [4] SARTRE, J.-P.: Bytie a ničota. In: Antológia z diel filozofov. Pragmatizmus. Realizmus. Fenomenológia. Existencializmus. Bratislava 1969.
- [5] SARTRE, J.-P.: Existencializmus je humanizmus. In: Zelený, J.: Úvod do filosofie. Praha 1969.

Vážení čitatelia,

ekonomické podmienky nás nútia zvýšiť v budúcom roku cenu nášho časopisu z jeho doteraz neúmerne nízkej ceny na 19,- Sk za jedno číslo. Dúfame, že nám napriek tomu zachováte svoju priazeň a stanete sa aj v budúcom roku jeho odberateľmi.

Vydavateľ
Redakcia